

Київський університет імені Бориса Грінченка

ХОМ'ЯК ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 947.084.8:355.311.5(477)“1943/2013”

**РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ВОЄННОГО ДОСВІДУ
В ПАМ'ЯТІ ВЕТЕРАНІВ ДИВІЗІЇ «ГАЛИЧИНА»
(1943-2013 рр.)**

07.00.01 – історія України

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному університеті «Києво-Могилянська академія».

Науковий керівник:

Ph.D., кандидат історичних наук, доцент
Шліхта Наталія Василівна,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»,
завідувач кафедри історії.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Ільюшин Ігор Іванович,
Київський славістичний університет,
завідувач кафедри міжнародних відносин;

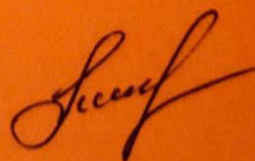
кандидат історичних наук
Пастушенко Тетяна Вікторівна,
Інститут історії України
Національної академії наук України,
старший науковий співробітник
відділу історії України
періоду Другої світової війни.

Захист відбудеться 12 квітня 2017 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.02 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, пр. Маршала Тимошенка, 13б.

Автореферат розіслано «__» березня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. Г. Купрій

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність. Протягом останнього десятиліття активізувалися наукові дослідження пам'яті про Другу світову війну, а також травматичного досвіду її учасників, жертв та очевидців. Студії пам'яті дозволяють порівняти офіційну версію історії з особистими переживаннями безпосередніх свідків минулих подій, показати місце офіційних наративів та контрнاراتивів в історичній пам'яті суспільства та індивідуальному сприйнятті. «Війни пам'ятей» в сучасній Україні вкотре підтверджують потребу висвітлення воєнного досвіду ветеранів по різні сторони фронту та підпільних формувань.

Досвід вояків 14-ї дивізії Ваффен СС «Галичина» перебуває на периферії наукових студій і державної політики пам'яті. Ветерани дивізії, об'єднані в Братство колишніх вояків 1-ої Української дивізії Української національної армії, уособлюють особливу культуру пам'яті. Це зумовлено не тільки специфікою їхньої колективної та індивідуальної пам'яті, а й самим фактом створення дивізії 28 квітня 1943 р. в рамках Ваффен СС, визнаних вироком Нюрнберзького трибуналу «злочинною організацією». Після закінчення війни, частини дивізії були інтерновані англійськими та американськими військами. Більшість її вояків не були репатрійовані до СРСР й отримали можливість оселитися на Заході. Актуальність обраної теми зумовлена й тенденційністю висвітлення історії дивізії в історіографії з позиції моральної оцінки. Спроби представити її вояків як «героїв», «воєнних злочинців» чи «зрадників» унеможливляють неупереджене дослідження ролі та місця дивізії «Галичина» в українській історії.

У дисертації фокус дослідницької уваги зміщено з подієвої та ідеологічної складової проблематики на розгляд досліджуваних подій з позиції ветеранів та мотивів їхніх вчинків, колективної та індивідуальної пам'яті. Запропоноване дослідження важливе й у суспільному вимірі, адже зумовлене потребою зближення історичної пам'яті з науковим рівнем пізнання, висвітлення раніше замовчуваних історичних тем, з'ясування впливу Другої світової війни на формування ідентичностей її учасників, розкриття повсякденного життя в екстремальних умовах.

Оскільки назва дивізії змінювалась упродовж війни декілька разів (Стрілецька дивізія СС «Галичина», 14-а гренадерська дивізія Ваффен СС (галицька № 1), 14-а гренадерська дивізія Ваффен СС (українська № 1), 1-а Українська дивізія Української національної армії тощо), з метою полегшеного сприйняття тексту вживатимемо такі терміни як *дивізія «Галичина»* та *дивізіїни* для позначення її колишніх вояків. Це ті поняття, якими колишні вояки окреслюють власну колективну ідентичність та приналежність до Братства ветеранів дивізії. Субординацію дивізії передано через транслітерацію німецького відповідника *Waffen-SS* – Ваффен СС. Це, на нашу думку, краще передає зміст терміну, ніж його прямий переклад – Зброя СС чи Війська СС.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане на кафедрі історії Національного університету «Києво-Могилянська академія» у рамках науково-дослідної теми «Історія України в контексті історії Центрально-Східної Європи» (державний реєстраційний номер 0110U001734).

Тему дисертації затверджено Вченою радою НаУКМА (протокол № 43 (9) від 4 грудня 2008 р.) та уточнено Радою факультету гуманітарних наук НаУКМА (протокол № 7 від 6 жовтня 2016 р.).

Мета дослідження полягає у всебічному вивченні репрезентації воєнного досвіду в індивідуальній та колективній пам'яті ветеранів дивізії «Галичина».

Для досягнення мети було поставлено наступні дослідницькі **завдання**:

- 1) з'ясувати стан наукової розробки теми, окреслити її джерельну базу та методологічні засади дослідження;
- 2) висвітлити чинники формування колективної пам'яті ветеранів дивізії «Галичина» в діаспорі та в пострадянській Україні;
- 3) встановити особливості репрезентації воєнного досвіду в колективній пам'яті дивізійників;
- 4) дослідити способи інструменталізації пам'яті ветеранів на прикладі Братства колишніх вояків 1-ої УД УНА;
- 5) розкрити мотиви вступу до дивізії та особливості вояцького повсякдення в індивідуальній пам'яті ветеранів.

Об'єктом дослідження є пам'ять про воєнний досвід українців у німецьких збройних формуваннях у роки Другої світової війни.

Предметом є репрезентація воєнного досвіду в пам'яті ветеранів дивізії Ваффен СС «Галичина».

Хронологічні межі дослідження обмежуються 1943-2013 рр. Нижня хронологічна межа окреслюється початком кампанії рекрутування до дивізії «Галичина» – 28 квітня 1943 р. За верхню хронологічну межу обрано 2013 р. з двох міркувань. По-перше, в 2000-х рр. розпочався процес самоліквідації структурних частин Братства колишніх вояків 1-ої УД УНА і в 2013 р. відбулося останнє ювілейне святкування 70-ї річниці створення дивізії «Галичина» його осередками. По-друге, уже в наступному, 2014 р., припинила свою діяльність найбільша станиця Братства в Торонто.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що дисертація є першим в історіографії комплексним дослідженням формування, інструменталізації та репрезентації воєнного досвіду в пам'яті колишніх вояків дивізії «Галичина».

У ході проведеного дослідження *вперше*: всебічно відтворено мотиви вступу до дивізії; висвітлено особливості вояцького повсякдення в індивідуальній пам'яті; відстежено становлення колективної ідентичності ветеранів дивізії в СРСР; введено до наукового обігу низку джерел з усної історії, створених та опрацьованих авторкою, а також раніше не опублікованих архівних матеріалів; *уточнено*: способи інструменталізації пам'яті дивізійників на прикладі Братства колишніх вояків 1-ої УД УНА в діаспорі та пострадянській Україні; вплив пропаганди та контрпропаганди на рекрутування до дивізії та її сприйняття ветеранами; ставлення українського підпілля до створення дивізії та його вплив на мотивацію вступати чи не вступати до дивізії; репрезентацію досвіду Другої світової війни дивізійниками; *набуло подальшого розвитку*: питання формування колективної пам'яті ветеранів дивізії в діаспорі.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їхнього використання у спеціальних працях зі студій пам'яті, історії військової

колаборації в роки Другої світової війни, нацистського окупаційного режиму в Україні, радянзації Галичини в повоєнний час, становлення осередків українців за кордоном, у розробці навчальних курсів з історії та повсякдення війни.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним дослідженням, в якому викладено авторський погляд на особливості формування, інструменталізації та репрезентації колективної пам'яті ветеранів дивізії «Галичина», її співвідношення із індивідуальною пам'яттю. Наукові результати дисертації належать особисто авторці дослідження і становлять теоретичний і практичний внесок здобувача у розвиток історичної думки.

Апробація результатів дослідження. Положення дисертації оприлюднено у доповідях на міжнародних конференціях: «Друга світова війна та (від)творення історичної пам'яті в сучасній Україні» (Київ, 2009), «У пошуках власного голосу: усна історія як теорія, метод і джерело» (Харків, 2009), «Конструюючи "радянське." Політична свідомість, повсякденні практики і нові ідентичності» (Санкт-Петербург, Росія, 2013), «Усна історія у Центрально-Східній Європі: сучасна дослідницька тематика, виклики та особливості» (Лодзь, Польща, 2015), «Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі» (Київ, 2015), «Усна історія в епоху змін: соціальні контексти, суспільно-політичні виклики, академічні стандарти» (Харків, 2016); під час публічної лекції у Центрі європейських, російських та євразійських студій Університету м. Торонто (Торонто, Канада, 2010); наукових форумах та семінарах для молодих науковців: «Історія, культура, політика» (Варшава, Польща, 2008), «Радянський спадок та пострадянські практики: економіка, політика та повсякденне життя» (Острог, 2011); «Насильство і його наслідки у радянському і пострадянському контексті» (Житомир, 2012), «Локалізація та переміщення пам'яті» (Дублін, Ірландія, 2016).

Публікації. Основний зміст та результати дослідження викладені у 10 одноосібних публікаціях, із яких 4 – у фахових виданнях, визначених переліком ДАК МОН України, 1 – у виданні, внесеному до міжнародної наукометричної бази, 1 – у закордонному збірнику, 4 – в інших наукових виданнях. Повний обсяг публікацій складає 9,6 д.а., з них – 0,7 д.а. іноземною мовою.

Структура дослідження. Дисертація побудована за проблемно-тематичним принципом й складається з переліку умовних скорочень, вступу, 4 розділів, в яких виділено 12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (518 бібліографічних позицій, з них 73 іноземних) та додатків. Повний обсяг дисертації – 261 сторінка, з яких 195 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслено хронологічні межі, розкрито наукову новизну, практичне значення отриманих результатів та рівень апробації основних положень дисертації.

У першому розділі – **«Історіографія, джерела та методологія дослідження»** – проаналізовано стан наукової розробки питання, використані в роботі джерела, а також методологічні засади дослідження.

У підрозділі 1.1. «Історіографія» наукові праці про дивізію Ваффен СС «Галичина» систематизовано за тематичним принципом: звинувачення у воєнних злочинах і висвітлення подієвої історії; хронологічним: до і після 1991р.; і географічним: дослідження, створені в СРСР / соціалістичних країнах та поза їхніми межами.

Звинувачувальний характер у висвітленні історії дивізії було закладено у працях радянських авторів Сергія Даниленка «Дорогою ганьби та зради» (1970), Кліма Дмитрука «Свастика на сутанах» (1973) та ін. Радянська історіографія, не відповідаючи засадам наукового дослідження та не спираючись на належну джерельну базу, зображувала дивізію як приклад зради, як примусове й злочинне формування. Її тон був підхоплений і польською історіографією соціалістичного періоду. Участь українців, зокрема і вояків дивізії «Галичина», у знищенні 28 лютого 1944 р. польського села Гута Пеняцька та у придушенні Варшавського повстання стала наріжним питанням у працях Антоні Щесняка, Веслава Шоти, Едварда Пруса та ін.

Тенденція до звинувачення у злочинах зберігається і в інших розвідках істориків. Причетність дивізії до придушення Варшавського повстання було спростовано низкою дослідників, зокрема і Річардом Тожецьким у праці «Поляки і українці. Українська справа в роки Другої світової війни на території Другої Речі Посполитої» («Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej», 1993). Натомість, проблема знищення Гути Пеняцької і досі залишається найгострішою в історіографії. Основне питання полягає в тому, хто скоїв цей злочин. Якщо в дослідженнях Ігоря Ільюшина, Гжегожа Мотики та ін. йдеться про 2-ий батальйон 4-го поліційного полку (4. Galizische SS-Freiwillige Regiment), включений до складу дивізії в червні 1944 р., то в студіях Миколи Литвина, Володимира В'ятровича та ін. – про німецьку частину, що вчинила цей злочин як відплату за вбивство двох офіцерів. Дискусійним питанням залишається і залучення дивізії до антипартизанських акцій в Словаччині, Югославії, а також трактування тих формувань та окремих осіб, як українців так і німців, які були включені до складу дивізії після скоєння злочинів.

Окрім зацікавлення проблемою воєнних злочинів, науковці зверталися і до інших аспектів історії дивізії. Її подієва історія в контексті історії дивізій СС та Ваффен СС відтворена в низці військово-історичних публікацій західних дослідників. У контексті українських сюжетів Другої світової війни вперше показав дивізію Джон Армстронг у праці «Український націоналізм» («Ukrainian Nationalism», 1955). Розвідки Річарда Ландвера «В боротьбі за свободу» («Fighting for Freedom», 1993), Соля Літмана «Нещасні солдати чи кровожерливі вбивці» («Pure Soldiers or Bloodthirsty Murderers», 2003), Рольфа Мікаеліса «СС-Галичина» («SS-Galizien», 2008) пропонують поляризовані погляди на дивізію – від «справжніх націоналістів» до «солдатів-кілерів».

Розвідки діаспорних істориків, дивізійників чи їхніх рідних спрямовувалися на встановлення деталей створення та бойових дій дивізії, а також, враховуючи звинувачення у воєнних злочинах та зраді, на їхнє спростування (публікації Миколи Капустянського, Василя Дмитришина, Василя Вериги, Романа Колісника та ін.). У працях історика Тараса Гунчака «У мундирах ворога» (1993), синів

дивізійників Михайла Логуша «Дивізія “Галичина”» («Galicia Division», 1997) та, передусім, Майкла Мельника «До боротьби» («To Battle», 2002) на основі чималого архівного матеріалу відтворено подієву історію дивізії в найдрібніших деталях. Утім, мотивації вступу та повоєнна доля ветеранів залишились поза увагою дослідників.

У пострадянській російській історіографії разом із увагою до історії, обмундирування та озброєння іноземних формувань у німецьких збройних силах (Сергій Дробязко, Андрій Каращук, Костянтин Семенов та ін.) присутнє трактування історії дивізії у пропагандистських традиціях радянського періоду (Сергій Чуєв). Бегляр Наврузов у монографії «14-я гренадерская дивизия СС “Галиция”» (2010) спробував показати «де правда, де домисли» в радянській історіографії довкола дивізії.

У пострадянській Україні історію дивізії переосмислено з погляду національної історії. Праця Андрія Боляновського «Дивізія “Галичина”. Історія» (2000) є першим дослідженням історії дивізії в українській історіографії. У своїй наступній книзі «Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939-1945)» (2003) дослідник вписав дивізію в контекст створених німцями формувань з українців. Роман Пономаренко у книзі «Бойова група “Байєрсдорф”» (2016) висвітлив перший бойовий досвід дивізії (кінець лютого-березень 1944 р.).

Низка статей розширила деякі тематичні аспекти історії дивізії. Роль УГКЦ та інституту капеланства в дивізії висвітлили Ігор Пилипів, Руслан Делятинський та Ярослав Стоцький. Марина Гримич розглянула особливості матеріальної культури вояків дивізії. Андрій Усач окреслив суперечливі взаємини поміж ОУН, УПА та дивізією у 1943-1944 рр. Віталій Манзуренко, Сергій Музичук та Андрій Жукевич показали особливості уніформи та відзнак дивізійників.

Єдиними працями, в яких історію дивізію розглянуто крізь призму студій пам’яті, є розвідки західних дослідників Пера Рудлінга та Олесі Хромейчук. Пер Рудлінг наголосив на селективності пам’яті дивізійників у публікації «“Вони захищали Україну”: знову про 14-ту гренадерську дивізію Ваффен СС (галицька № 1)» («“They Defended Ukraine”: The 14. Waffen-Grenadier-Division der SS (Galizische Nr. 1) Revisited», 2012). Олеся Хромейчук у праці «“Невизначені” українці. Повоєнні наративи про дивізію Ваффен СС “Галичина”» («“Undetermined” Ukrainians. Post-War Narratives of the Waffen SS “Galicia” Division», 2013) дослідила роль суперечливої риторики дивізійників, їхніх опонентів та прихильників у повоєнний час й дійшла висновку, що міфи про дивізію не варто недооцінювати через їхнє значення сьогодні. У запропонованому дослідженні всебічно розглянуто особливості формування, інструменталізації та репрезентації колективної пам’яті ветеранів як в діаспорі, так і в пострадянській Україні, а також відтворено мотиви вступу до дивізії та вояцьке повсякдення в їхній індивідуальній пам’яті.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база» представлено широкий спектр джерел, які за походженням, характером та змістом поділено на: 1) джерела усної історії; 2) неопубліковані архівні матеріали; 3) опубліковані документи.

1) *Усні джерела*, зібрані, опрацьовані та вперше введені до наукового обігу авторкою, представлені інтерв’ю із ветеранами дивізії «Галичина» та / або УПА.

У різний спосіб було опитано 37 осіб з України (20 осіб), Канади (14 осіб), США (1 особа) та Великобританії (2 особи). Ці матеріали зберігаються в приватному архіві авторки.

2) З *неопублікованих джерел* використано документацію окупаційної адміністрації дистрикту «Галичина», Військової управи (ВУ) та Українського центрального комітету із фондів Державного архіву Львівської області та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ці джерела дозволили висвітлити особливості кампанії рекрутування та пропаганди вступу до дивізії. Документи територіальних структур ОУН(б) – інструкції крайових провідників, повідомлення осередків пропаганди, звітна документація тощо, а також видання польського підпілля АК у Львові із архіву Центру досліджень визвольного руху (АЦДВР) у Львові та Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ) у Києві використовувалися для висвітлення контрпропаганди вступу до дивізії. Документація Братства ветеранів представлена матеріалами Тернопільської станиці Галицького братства із Державного архіву Тернопільської області (ДАТО) та Головної управи і станиці Братства в Торонто із дивізійного архіву (Materials dealing with the Division) в Українсько-канадському дослідно-документаційному центрі. Цей масив документів дозволив дослідити формування та інструменталізацію пам'яті ветеранів.

Документи особового походження (приватне листування, рукописи тощо), створені під час описуваних подій, із ЦДАВО України та ДАТО використано для відтворення дивізійного повсякдення. Матеріали архівно-кримінальних справ осіб, засуджених радянською владою, досліджено в ГДА СБУ, а також в архівах Управління СБУ у Львівській та Тернопільській областях. Зображальні джерела представлені фотодокументами із архівів та приватних колекцій ветеранів.

3) *Опубліковані джерела* представлені мемуарами, публікаціями документальних матеріалів, періодикою.

Першою збіркою спогадів ветеранів дивізії є збірник «Броди» за редакцією Олега Лисяка (1951). Загальне тло досліджуваних подій із подробицями щоденного життя викладено в мемуарах Петра Грицака «Вежі і кулемети. Спогади з Дивізії і большевицького полону» (1959), Степана Мединського «Дивізійними стежками» (1991), Петра Новосада «З Україною в серці» (1995), Романа Колісника «Маршрутують добровольці» (2003) та ін. Після розпаду СРСР свої мемуари опублікували й дивізійники з України: Леонід Муха «З Австрії на Колиму» (2003), Іван Мамчур «Нас доля світами водила» (2009), Михайло Мулик «Дух, що тіло рве до бою» (2010) та ін.

На окрему увагу заслуговують спогади головнокомандувача УНА генерала Павла Шандрука «Arms of Valor» (1959), в українському перекладі – «Сила доблесті» (1999); спогади уповноваженого ВУ на Львівську округу та її члена з травня 1944 р. Романа Крохмалюка «Заграва на Сході» (1978); офіцерів Євгена Побігущого «Мозаїка моїх споминів» (2002) та Дмитра Феркуняка «Спомини з життя в дивізії “Галичина” і в полоні 1943-1947» (2003). Спогади майора дивізії Вольфа-Дітріха Гайке «Українська дивізія “Галичина”. Історія формування і бойових дій у 1943-45 роках» (1970) високо цінуються в середовищі дивізійників.

Автор критично показав тих німецьких офіцерів, які не розуміли політичного характеру дивізії, а українців – позитивно. Окремі аспекти створення дивізії відтворено в мемуарах очільника УЦК Володимира Кубійовича та його заступника Костя Панківського. Спогади про перебування в британському полоні зібрано у двох збірниках «Ріміні. 1945-1947», опублікованих у 1979 р. та 2005 р.

Окремих академічних збірок документів з історії дивізії не опубліковано. Натомість, під редакцією ветерана Романа Колісника вийшла тематична колекція документів «Відкидаємо наклепи українофобів на Першу Українську Дивізію Української Національної Армії (дивізію “Галичина”))» (2001). Джерелом для аналізу є й видання Братства дивізійників: «Ювілейний альманах» (2001) та «Галицьке братство колишніх вояків І УД “Галичина” УНА. 1992-2002» (2002). Поодинокі документи містяться в публікаціях Романа Колісника, Романа Крохмалюка, Тараса Гунчака, Андрія Боляновського. Інформацію фрагментарного характеру віднайдено і в збірниках розсекречених документів: «Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.)» (2005), «Ліквідація УГКЦ (1939–1946)» (2006), «“Особые папки” Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944-1948 рр.» (2010).

Періодичні видання представлені легальною («Львівські вісті», «Краківські вісті», «Станиславівське слово») та підпільною пресою українського та польського підпілля в роки Другої світової війни («Walka», «Slowo Polskie», «Бюлетень», «Юнак» тощо). Повоєнна періодика представлена часописами «Вісті колишніх вояків І УД УНА», «Вісті комбатанта», «Сурмач» та ін.

У підрозділі 1.3. *«Методологія дослідження та ключові терміни»* розглядаються теоретичні й методологічні засади роботи.

Для всебічного аналізу порушених у дисертації проблем було застосовано загальнонаукові, міждисциплінарні та спеціальні історичні методи. Загальнонауковий метод аналізу використовувався для висвітлення колективної й індивідуальної пам'яті ветеранів дивізії «Галичина». Метод синтезу було залучено для узагальнення та обґрунтування теоретичних положень дослідження. Міждисциплінарний метод усної історії застосовано для збору та опрацювання свідчень ветеранів дивізії. Для створення джерел усної історії використано метод автобіографічного або тематичного напівструктурованого інтерв'ю, розроблений німецькою дослідницею Габріель Розенталь. Його використання дозволило побачити, як оповідач вписує тему, що цікавить дослідника, у загальну розповідь про своє життя. Аналіз вибірки респондентів (37 осіб) за віковою, географічною, соціальною, освітньою ознаками та отриманим воєнним досвідом засвідчив її репрезентативність. Для аналізу транскрипту інтерв'ю застосовано реконструктивний та наративний методи. Реконструктивний аналіз використано задля відтворення повсякденного життя та мотивів вступу до дивізії. Наративний аналіз – для з'ясування особливостей колективної та індивідуальної пам'яті дивізійників. Із спеціально історичних методів використано порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний та метод архівної евристики. Порівняльний аспект повоєнних доль ветеранів у діаспорі та пострадянській Україні визначив структуру дослідження. Порівняльно-історичний метод уможливив аналіз часової та територіальної специфіки повсякденного життя під

час та після Другої світової війни, дозволив з'ясувати особливості становища дивізійників у країнах проживання. Проблемно-хронологічний метод був використаний для відтворення у хронологічній послідовності специфіки рекрутування до дивізії та особливостей індивідуальної мотивації щодо вступу в дивізію. Метод архівної евристики допоміг виявити й систематизувати наявні джерела для проведення дослідження.

Для вирішення поставлених завдань у роботі застосовано методологічні підходи історичної антропології, мікроісторії, історії повсякдення, студій пам'яті.

У світлі «нової історії» за визначенням Пітера Берка, історико-антропологічний підхід дозволив поглянути на досліджувані події очима ветеранів, зосередитися на щоденних практиках вояків. Висвітлення воєнного повсякдення має свої особливості: мікроісторичний підхід допоміг поставити в центр дослідження саме досвід екстремального виживання, розглянутий крізь призму моделей поведінки та мотивацій вступу до дивізії.

Студії пам'яті (*memory studies*) використовуються для дослідження формування та репрезентації колективної та індивідуальної пам'яті ветеранів, взаємозв'язку між ними. Термін «колективна пам'ять», запропонований Морісом Гальбваксом, вживається на позначення особливостей бачення ветеранами дивізії свого воєнного минулого. Терміни «історична пам'ять», «офіційний дискурс», «політика пам'яті» – для означення інтерпретації історії Другої світової війни, яка використовується державою (тут йдеться як про СРСР, так і про пострадянську Україну). Колективна пам'ять дивізійників виступає водночас контрпам'яттю по відношенню до офіційного дискурсу.

Плідною у дослідженні колективу дивізійників стала ідея про «уявлені спільноти» Бенедикта Андерсона. А також – про роль уявленого / вигаданого у процесі формування колективної пам'яті, почерпнута із збірки «Винайдення традиції» під редакцією Ерика Гобсбаума і Теренса Рейнжера. Аналіз символічного простору дивізійників та їхніх комеморативних практик здійснено за допомогою концепту «місця пам'яті», запропонованого П'єром Нора.

У дисертації враховано методологічні зауваги Алона Конфіно про необхідність висвітлення ширшого контексту й того, чому той чи інший образ минулого був прийнятий чи відкинений спільнотою. Індивідуалістський підхід, запропонований Джефрі Оліком для розуміння колективної пам'яті, дозволив побачити ієрархію пам'ятей всередині Братства, коли спогади одних членів групи можуть мати значно більшу колективну цінність, аніж спогади інших. Тому колективну пам'ять дивізійників розглянуто як пам'ять лише частини їхньої спільноти. Відтак, в їхньому колективі існує одночасно офіційна пам'ять та індивідуальна; остання може бути забутою або не артикулюватися як окремий варіант спільного досвіду. У цьому контексті є плідними думки і Вульфа Кенштайнера щодо розгляду колективної пам'яті як результату взаємодії між контекстом описуваних подій, «творцями пам'яті» та її «споживачами».

У підрозділі пояснено ключові терміни, що використовуються у дисертації: «колективна пам'ять», «історична пам'ять», «офіційний дискурс», «політика пам'яті», «контрпам'ять», «інструменталізація пам'яті», «творці пам'яті», «споживачі пам'яті», «місця пам'яті», «віктимізація», «глорифікація».

У другому розділі дисертації – **«Формування колективної пам'яті ветеранів дивізії “Галичина”»** – розглядаються чинники становлення колективної пам'яті дивізійників у діаспорі та в Радянському Союзі.

У підрозділі 2.1. *«Дивізія “Галичина”: створення, підпорядкування, бойові дії»* розкрито особливості створення дивізії 28 квітня 1943 р., її бойового шляху, інтернування англо-американськими військами в травні 1945 р. та субординації в рамках Ваффен СС і УНА. Відповідно до Женевської конвенції 1907 р. про правила та звичаї ведення війни, Німеччина не могла залучати до Вермахту осіб без німецького громадянства. Виняток становили добровольці: їх приймали до Ваффен СС. У вироку Міжнародного військового трибуналу у Нюрнберзі, попри визнання СС та Ваффен СС «злочинною організацією», не йшлося про колективну вину, а тому особи могли притягуватись до відповідальності через доведення їхньої індивідуальної вини.

У підрозділі 2.2. *«Становлення колективної пам'яті ветеранів дивізії в діаспорі»* спершу окреслено спроби презентації історії дивізії в меморандумах від 8 та 20 травня, 18 серпня 1945 р., надісланих до командування англо-американських військ. У них задекларовано непричетність «української дивізії» до СС та воєнних злочинів, наголошено на її створенні задля майбутньої боротьби проти СРСР і за самостійну Україну. Згідно з Ялтинськими домовленостями, усі радянські громадяни станом на 1 вересня 1939 р. підлягали обов'язковій репатріації до СРСР. Тому протистояння радянській репатріаційній комісії влітку 1945 р. – «епопея із репатріацією» – об'єднала вояцтво перед можливим поверненням до СРСР. Цьому посприяла й організація культурного та побутового життя впродовж 1945-1947 рр. у таборі в Ріміні (Італія), де перебували інтерновані вояки дивізії під британською юрисдикцією. Звіт Британської комісії з перевірки біженців від 21 лютого 1947 р. (опитано близько 250 осіб із 8272 вояків) засвідчив, що більшість з них, свідомо чи не свідомо, не змогли чітко артикулювати назву і субординацію формування, у якому вони служили. Тому в документі дивізію означено як складову Вермахту (подекуди як «І-шу Українську дивізію Вермахту»), куди вояки вступили добровільно. Відсутність документів, які б підтверджували місце їхнього народження й відповідні, не завжди правдиві, свідчення, зробили усіх дивізійників громадянами Другої Речі Посполитої станом на 1 вересня 1939 р. Це, поруч з іншими чинниками, уможливило дозвіл британського уряду на переміщення вояків дивізії у статусі «підданого ворожого персоналу» до Великобританії і, згодом, їхнє звільнення з полону в 1948 р.

Рішення про заснування Братства колишніх вояків 1-ої УД УНА було прийнято в 1949 р. в м. Ульм (Німеччина). У подальшому створено п'ять Крайових управ у США, Канаді, Аргентині, Німеччині, Австралії. У Великобританії дивізійники влилися до Організації бувших вояків-українців. З одного боку, багато вояків так і не стали членами Братства, а з іншого, до нього вступали й ті особи, які, на думку деяких ветеранів, не мали б цього робити (наприклад, дезертири). У зміцненні колективної ідентичності дивізійників значну роль відіграли й публічні звинувачення в злочинах проти людства, які стали публікуватися в Канаді у 1970-1980 рр., висувалися у документальній стрічці «СС у Британії» в 2001 р. тощо. У 1986 р. Комісія з розшуку воєнних злочинців в

Канаді під керівництвом Юліана Дешена спростувала висунуті звинувачення супроти 774 осіб, однак, перевірка вояків дивізії була проведена на неналежному рівні, без доступу до низки архівних матеріалів тощо.

У підрозділі 2.3. *«Травмована пам'ять: повоєнні долі дивізійників у СРСР»* систематизовано траєкторії життєвого шляху ветеранів дивізії. Умовно їх можна розділити на три групи: військовополонені, в'язні ГУЛАГу та ті, хто уникнув покарання за службу в дивізії. 709 осіб, тобто майже 80 % членів Галицького братства, брали участь в битві під Бровами, де багато з них потрапило в радянський полон. Оскільки полонені обліковувалися за національною ознакою, то видавання себе за німців стало свідомою стратегією виживання. Це дало змогу деяким з них отримати звільнення наприкінці 1940-х рр. Більшість полонених після відповідної фільтрації перебували в ГУЛАГу до середини 1950-х рр. Окрему групу дивізійників становлять особи, заарештовані, зокрема й повторно 1) за належність до націоналістичного підпілля; 2) солдати УПА, затримані під час бойових дій чи облав; 3) особи, затримані за антирадянську агітацію тощо. Радянським спецорганам було відомо про дивізійників, які після битви під Бровами розпорошилися серед місцевого населення. Окремі інструкції трактували їхню воєнну діяльність як «зраду Батьківщині» відповідно до статей 52-1 та 52-11 Кримінального кодексу СРСР. Питання легітимності засудження неодноразово піднімалося ветеранами. Свідчення очевидців ілюструють те, що їм важко чітко артикулювати різницю між «перебуванням в полоні» та «засудженням», адже це частина одного періоду життя «за ґратами», що стала визначальною у формуванні колективної ідентичності жертв радянського режиму. Були й ті, хто уникнув арешту, проте страх викриття не дозволив повноцінно інтегруватися в радянське суспільство.

У третьому розділі – **«Репрезентація воєнного досвіду в колективній пам'яті дивізійників»** – розглядаються особливості відтворення власного воєнного досвіду ветеранами та способи його інструменталізації на рівні керівного органу Братства – Головної управи, та його локального осередку – Тернопільської станиці Галицького братства в Україні.

У підрозділі 3.1. *«Особливості “дивізійної ідеології”»* крізь призму теорії наративу визначено основні артикульовані та замовчувані постулати репрезентації ветеранів як «борців за волю України». В основі «дивізійної ідеології» – демонстрація тяглості боротьби українців за незалежність, розкриття сутності та значення дивізії, яку вписано до пантеону українських військових формувань як складову Визвольних змагань українців у ХХ ст. Важливість вступу обґрунтовується необхідністю боротьби з «одвічним ворогом» – радянським режимом, – а також потребою військового навчання задля створення української армії в майбутньому. Вступ до дивізії у баченні ветеранів – найкраща альтернатива, порівняно з роботою в Німеччині чи будівельній «Українській службі Батьківщині», діяльністю в УПА чи мобілізацією до Червоної армії. 14-та дивізія Ваффен СС «Галичина», згідно з останньою назвою 1-ої УД УНА, представлена «українською дивізією» (з акцентом на Ваффен СС, але без прив'язки до СС), адже патріотизм не можна виміряти уніформою, яку носить солдат. В умовах монополізації героїчного дискурсу УПА, відповідь на питання:

«Чому Ви вступили до дивізії, а не до УПА?» – є частиною їхнього наративу. Йдеться про перевагу регулярного війська над повстанськими загонами й про відмінності між міською та сільською культурою, освіченістю та неосвіченістю. Водночас, у їхньому баченні дивізія та УПА символізують єдність та спільну мету: боротьбу за незалежність України.

Запропонований образ минулого важливий через його значення в сучасному контексті та артикуляцію в тій чи іншій повноті кожним дивізійником, не зважаючи на власний воєнний досвід. Пам'ять набуває особливої цінності тоді, коли, за спостереженням Алана Мегіла, ідентичність перебуває під загрозою. Спроби відхилення від наративу чи його підважування сприймаються як наступ на власну ідентичність. Колективну пам'ять ветеранів характеризуємо як таку, що має «надмір пам'яті» (одна з «хвороб пам'яті» у визначенні Поля Рікера).

Концепти «варваризація війни» Марка Еделе та Міхаеля Геєра, «банальності зла» Ганни Арендт та «звичайної людини» Крістофера Браунінга підвели до питання про замовчувані сторони участі у війні й місце насильства у пам'яті дивізійників. Проблема насильства відтворюється ветеранами під кутом зору жертви радянського насильства, спрямованого проти них особисто, родини чи спільноти. Натомість, насильство, здійснене особисто, за деякими винятками, практично відсутнє. Таку особливість розглядаємо як форму «колективної амнезії». Згідно з теорією травми, риторика жертви унеможливорює ідентифікацію себе з роллю агресора чи злочинця й, відтак, інше бачення свого минулого.

У підрозділі 3.2. *«Інструменталізація пам'яті: Братство колишніх вояків 1-ої УД УНА»* висвітлено основні напрями діяльності Головної управи, яка з 1964 р. міститься в Торонто. Згідно зі Статутом, це: плекання українських військових традицій, комунікація та морально-матеріальна допомога ветеранам і їхнім родинам, видавнича діяльність. Спершу Братство клопоталось про надання дивізійникам статусу «переміщених осіб», який отримали в жовтні 1951 р. Це дозволило їм емігрувати до США та Канади.

Щоденні практики (спільні святкування релігійних свят, відзначення пам'ятних дат тощо), благодійна діяльність, підтримка українських студій підкреслювали ідентичність ветеранів. Дивізійники не лише влилися в життя української громади, а, подекуди, й очолили його: це стало предметом їхньої гордості. Могили-пам'ятники, пам'ятні плити та інші «місця пам'яті» у країнах проживання дивізійників маркували їхній життєвий та символічний простір та стали знаковими для української спільноти. Пошук, охорона та впорядкування воєнних могил вояків УСС, УГА, армії УНР, УПА і дивізії у Західній Європі, потім і в Україні здійснювалися із 1955 р. Комісію ГУ із впорядкування могил вояків 1-ої УД УНА у тісній співпраці із братством «Броди-Лев». Кристалізації власної ідентичності сприяла й уніфікація зовнішнього вигляду членів Братства через спеціальну уніформу, власну нагороду (Золотий Хрест за особливі заслуги) та пропам'ятні відзнаки (учасника 1-ої УД УНА, «Броди» тощо).

Масштаб і вплив діяльності осередків Братства залежали від кількості та активності як дивізійників, так і української громади на місцях. Ветерани намагалися хоча б підтримувати контакти між собою та проводити церемонії вшанування пам'ятних дат з нагоди створення дивізії та битви під Бродами.

Розпад СРСР й потреба підтримувати, в тому числі фінансово, як дивізійників в Україні, так і розбудову громадського життя, активізувала діяльність Братства і приватні ініціативи його членів.

У підрозділі 3.3. *«Заснування, діяльність і меморіальні практики Галицького братства»* висвітлено церемонії вшанування пам'яті полеглих побратимів, інформативні заходи та символізм дивізійних «місць пам'яті». Членами Галицького братства у 1992 р. стало 898 осіб. Важливим напрямом інструменталізації їхньої діяльності стало наповнення інформаційного вакууму про дивізію в публічному просторі, зокрема через розвінчування радянських міфів про війну, та створення власних «місць пам'яті». Галицьке братство перейняло такі церемонії вшанування пам'яті як урочисті зібрання та Служби Божі в роковини створення дивізії та битви під Бродами, утворення УПА, поминали по загиблих побратимах тощо. Так ветерани підтримують пам'ять про події своєї юності та передають молоді (свою) пам'ять про історію краю. Символічне наповнення «місць пам'яті» може відрізнятися від того, що відбулося у минулому. Цвинтар-пам'ятник у с. Червоне поблизу Бродів вказує на реальні події, які тут відбулися. Використання його символічності у сучасному контексті свідчить про зміну акцентів з поразки / трагедії на успішний прорив / героїчність.

Дивізійники залишаються маргінальною групою серед ветеранів війни в Україні. Їхнє трактування на офіційному рівні практично не змінилося з радянського часу. Після перегляду кримінальних справ у 1990 рр., згідно з тлумаченням Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні», багатьох з них не було реабілітовано через службу «у військових формуваннях фашистської Німеччини та її сателітів, охоронних військах СС, поліції, адміністративних органах окупантів».

У четвертому розділі – **«Індивідуальна пам'ять про війну: мотиви вступу до дивізії та вояцьке повсякдення»** – розкрито особливості індивідуальних мотивацій та повсякденного життя дивізійників.

У підрозділі 4.1. *«Набір до дивізії у 1943 р. – поч. 1944 р. та його відображення в мемуарах»* визначено основну рису цього періоду рекрутування – боротьбу між гаслами опонентів та прихильників ідеї дивізії. Частиною пам'яті ветеранів стала антирадянська риторика агентів пропагандистської кампанії на місцях – священиків, вчителів, учасників Української революції тощо. Її найбільше використовують дивізійники для пояснення причин свого вступу до дивізії у травні-червні 1943 р. Для них це, передусім, час «дивізійної ейфорії». У дослідженні розкрито й такі інструменти залучення «добровольців» як система заохочень, прямого та непрямого примусу, методів адміністративного впливу та погроз з боку влади. Так ряди дивізії поповнювалися тими, хто сам чи члени родини якого в той чи інший спосіб «завинили» перед німецькою владою, хто вважав, що перебування в дивізії повинно, наскільки це можливо, бути кращим за роботу в Німеччині чи будівельній «Українській службі Батьківщині» тощо. У дисертації з'ясовано і різноманітні способи уникнення вступу до дивізії на тому чи іншому етапі. Порівняно з іншими агентами контрпропаганди (польським та радянським підпіллям, подекуди й німецькими урядовцями), у пам'яті дивізійників найбільше представлена суперечлива риторика українського

підпілля. Єдиного ставлення ОУН як у 1943 р., так і у 1944 р. вироблено не було: провідники на місцях керувалися власними поглядами (закликати до вступу чи забороняти) на ситуацію, що склалася. Вояків дивізії можна назвати не тільки жертвами пропаганди, а й особами, які свідомо чи несвідомо робили свій вибір.

У підрозділі 4.2. *«Пам'ять про рекрутування до дивізії у 1944-1945 рр.»* розкрито особливості набору перед розгромом дивізії під Бродами та після відступу німецької армії з Галичини. Якщо рекрутування у прифронтових смугах Галичини в березні-серпні 1944 р. хоч якось артикульовано у спогадах, то набір до т. зв. «Другої дивізії» практично відсутній. У цей період прямий примус до вступу став визначальним, що не зовсім вписується в героїчний наратив її вояків. При наближенні лінії фронту шляхом облав відбувалася примусова мобілізація до німецького війська з «правом вибору» того чи іншого роду військ. Цей процес характеризуємо як «примусову мобілізацію на добровольчих принципах». Загроза мобілізації до Червоної армії, неспроможність українського підпілля прийняти усіх охочих зумовила наявність й «справжніх добровольців» (радше вимушених) у цей період. Після наказу про реорганізацію дивізії в серпні 1944 р., до її складу потрапили українські біженці й політв'язні, радянські військовополонені, включено інші військові формування тощо.

У підрозділі 4.3. *«Відтворення дивізійного повсякдення у спогадах»* розкрито побутові умови, морально-психологічний стан, характер взаємин між рядовими українцями та українцями-офіцерами, між українським та німецьким особовим складом. Визначальною рисою дивізійної біографії стало передусім перебування на військовому навчанні (загальна, унтер-офіцерська й офіцерська школи, окремі курси тощо), а не участь у бойових діях. Тому в мемуарах найбільше уваги приділено недостатньому харчуванню, значним фізичним навантаженням та дисципліні, суворим покаранням за незначні порушення. Бачення загальної атмосфери еволюціонувало від «ідейно-високої» до «мінорної» і частково залежало від часу вступу. Відчувалася відсутність літератури для культурного дозвілля. Українська пісня, присутність капеланів та українських офіцерів, а тому існування свого середовища сприяли уявленню про перебування у справді «українській дивізії».

ВИСНОВКИ

У **висновках** викладено результати дослідження, основний зміст яких виноситься на захист.

1) Попри увагу науковців до вивчення пам'яті про Другу світову війну, історія дивізії «Галичина» висвітлюється крізь призму звинувачень у воєнних злочинах та / або її подієвої історії (організаційне становлення, бойові дії тощо), тоді як особистий досвід війни та повоєнна діяльність ветеранів дивізії залишаються маловивченими. Перші спроби західних дослідників у дослідженні особливостей пам'яті про війну ветеранів дивізії «Галичина» лише засвідчили потребу комплексного вивчення репрезентації воєнного досвіду в колективній та індивідуальній пам'яті дивізійників.

Виходячи із завдань дослідження, найінформативнішою стала джерельна база, яка складається з джерел усної історії, зібраних, опрацьованих та вперше введених до наукового обігу авторкою, з опублікованих і неопублікованих архівних матеріалів. Для всебічного вивчення питання залучено широке коло джерел: спогади, документацію Братства колишніх вояків 1-ої УД УНА, Військової управи, Українського центрального комітету, окупаційної адміністрації дистрикту «Галичина», українського та польського підпілля тощо. Джерельна база містить різнопланові за змістом та походженням матеріали й аналізується в ключі «нової історії» – історичної антропології, історії повсякдення, мікроісторичного підходу, студій пам'яті.

2) Формування колективної пам'яті ветеранів дивізії в діаспорі та в СРСР відбулося під впливом різних чинників. Становлення їхньої ідентичності в діаспорі показало важливість пам'яті як консолідуючого чинника для подолання зовнішніх загроз. По-перше, після інтернування в травні 1945 р. перед дивізійниками вперше постала потреба офіційного представлення свого воєнного досвіду в рамках Ваффен СС та УНА, зокрема і перед радянською репатріаційною комісією та британською комісією з перевірки біженців. Страх перед можливою репатріацією до СРСР став основою формування їхньої колективної ідентичності, який змусив об'єднатися та разом протистояти зовнішнім викликам. По-друге, інституційне оформлення у Братство колишніх вояків 1-ої УД УНА як складової української громади в діаспорі дозволило розвивати власну українськість. По-третє, потреба відповідати на звинувачення у скоєнні воєнних злочинів змушувала ветеранів їх спростовувати, відтак, легітимізовувати свій воєнний досвід не як «воєнних злочинців» та «зрадників», а як «борців за волю України».

Становлення пам'яті дивізійників в СРСР зумовлювалося соціальною стигматизацією та відсутністю соціальної комунікації. Розгляд повоєнних доль ветеранів та обраних ними моделей взаємодії з державою дозволив систематизувати стратегії поведінки в радянському полоні, під час арешту спецорганами (приховування факту перебування в дивізії, ігри з національністю, невизнання влади тощо). Не лише досвід ГУЛАГу, а і загалом досвід життя як радянського громадянина був переважно травматичним і призвів до визначення системи як «найбільшого ворога», а себе – як її «жертви».

3) Репрезентація дивізійниками свого воєнного досвіду є прикладом переплетення віктимізації та глорифікації в баченні власного минулого. Попри вікову, соціальну та політичну неоднорідність ветеранів, означення «дивізійник» набуло особливого звучання: тут йдеться не лише про пережиті події війни, а й низку моральних якостей та реноме «доброго і патріотичного українця». В основі колективної репрезентації ветеранів – спроба вписати себе до героїчного дискурсу «борців за волю України», а дивізію – до пантеону українських військових формувань як складову Визвольних змагань українців у XX ст., що демонструвало тяглість боротьби за незалежність з радянським режимом. Представлений наративний канон так чи інакше відтворюється усіма членами спільноти дивізійників. Особистий досвід може бути повністю випущеним з розповіді та більшою чи меншою мірою суперечити уже сказаному в рамках наративу. Селективна природа колективної пам'яті дивізійників підтверджується

відсутністю неоднозначних сюжетів війни – колективним забуванням задля забезпечення колективної ідентичності та її цінностей. Теорія травми пояснює, чому риторика жертви радянського режиму унеможлиблює інше бачення своєї ролі в минулому. Замовчування «не тих» спогадів – можлива реакція на травматичне минуле та спосіб його подолання.

У пострадянській Україні ветерани, уже як члени новоствореного Галицького братства, з одного боку, отримали з діаспори готовий варіант самопрезентації як «борців за волю України», а з іншого, в умовах суспільного запиту були змушені пригадувати свій воєнний досвід. Так Галицьке братство стало споживачем дивізійного наративу та його розповсюджувачем в Україні.

4) Разом із початком інституалізації Братства в 1949 р. розпочався й процес інструменталізації колективної пам'яті ветеранів через доступні механізми спеціальної підтримки і організації пам'яті. Попри відмінності в масштабі, суспільному резонансі та фінансових можливостях, основні напрямки діяльності Братства в діаспорі та в Україні збігаються: видавнича та благодійна діяльність, підтримка побратимів, комеморативні практики та церемонії вшанування пам'яті тощо. Їхня основна функція – демонструвати неперервний зв'язок з минулим, вшановувати загиблих побратимів та пам'ять про минулі події. Саме такі меморіальні практики відіграють значну роль для підтримки спільної пам'яті та нагадують громаді про її ідентичність, передусім колективну. Більшість таких дійств відбуваються на «місцях пам'яті» чи поблизу, тим самим підсилюючи ефект колективності.

Створення Галицького братства в Україні у 1992 р. та його діяльність не означає, що суспільство та громадська думка прийняли колишніх вояків як повноправних «ветеранів війни». Відсутність офіційного визнання та реабілітації, порівняння свого неоднозначного становища із статусом вояків Червоної армії, подекуди й УПА, є доволі болючим для них.

5) Дослідження мотивацій вступу до дивізії крізь призму індивідуальної пам'яті про специфіку усіх етапів рекрутування до дивізії важливе не лише для реконструкції тих подій, а й для розуміння селективного характеру колективної пам'яті ветеранів. У баченні ветеранів особи, рекрутовані у травні-червні 1943 р., як представники «Першої дивізії», були найбільш свідомими. Відчутна спроба риторикою «дивізійної ейфорії», яка стала частиною їхньої пам'яті, представити чи не весь процес рекрутування до дивізії. Усебічний аналіз мотивів вступу дозволив розглянути вступ до дивізії як найважливішу стратегію виживання, якою керувалися в умовах війни. Так, не лише націоналістичний запал, який часто ставав другорядним чинником, а й тиск особистих обставин, прямий чи непрямий примус зумовили прийняття такого рішення. Таким чином, розбіжність в презентації свого воєнного досвіду лежить й у розрізі «борці за волю України» – «звичайні добровольці» – «добровольці з примусу». У свою чергу, колективне бачення дивізійниками свого минулого може не співпадати зі «справжньою» особистою історією, яка під впливом колективу не артикулюється.

Відтворення особливостей повсякденного життя вояків дивізії, які впливали на їхній морально-психологічний стан, дало можливість відповісти на питання, що дозволило (якщо дозволило) дивізійникам назвати дивізію «своєю» й

«українською». Українська пісня, присутність українських офіцерів та капеланів творили українське середовище в дивізії та визначали їхній морально-психологічний стан. Не при звичаєні до військового життя рекрути важко адаптовувалися до німецької дисципліни, фізичних навантажень та недостатнього харчування. Втім, якщо новобранці першої хвилі описували морально-психологічну атмосферу серед рекрутів радше позитивно та наголошували на їхній патріотичності, то мобілізовані у 1944 р. акцентують на мінорних настроях вояків.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів питання. Подальшого вивчення потребує діяльність локальних осередків Братства в країнах їхнього проживання, порівняння масштабів та результатів їхньої діяльності, визначення їхньої включеності у життя як української, так і неукраїнської громади, зіставлення особливостей повсякденних практик дивізійного вояцтва в різних навчальних таборах та під час бойових дій, дослідження репрезентації свого воєнного досвіду ветеранами інших дивізій Ваффен СС.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Хом'як О. На роздоріжжі вибору: індивідуальні мотивації молоді до вступу в дивізію «Галичина» / О. Хом'як // Сторінки воєнної історії України. Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – Київ, 2013. – Вип. 16. – С. 180-199.
2. Хом'як О. В. Галицьке братство колишніх вояків Першої Української дивізії Української національної армії: заснування та діяльність / Оксана Хом'як // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. – Київ, 2013. – Т. 143. – С. 20-25.
3. Хом'як О. В. «Мобілізація на добровольчих принципах»: набір до дивізії зброї СС «Галичина» у прифронтових смугах (березень – серпень 1944 року) / Оксана Хом'як // Інтелігенція і влада. Зб. наук. праць. Серія: історія: громад.-політ. наук. зб. / Одес. нац. політехн. ун-т. – Одеса: Астропринт, 2015. – Вип. 32. – С. 316-329.
4. Хом'як О. В. «Гарматне м'ясо»: до питання про вплив пропаганди проти створення 14-ої дивізії Ваффен СС «Галичина» / Оксана Хом'як // Військово-історичний меридіан: електрон. наук. фаховий журн. – Вип. 2 (8) / Нац. музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України. – Київ, 2015. – С. 77- 85.

Статті у виданнях, внесених до міжнародних наукометричних баз:

5. Хом'як О. В. Особливості пропаганди під час набору добровольців до 14-ої дивізії Ваффен СС «Галичина» (квітень-червень 1943 р.) / О.В. Хом'як // Молодий вчений: наук. журн. – Вип. 2 (17). – Херсон: Гельветика, 2015. – С. 38-42.

Статті у закордонних наукових виданнях:

6. Tovaryanska O. From Victimization to Glorification: The Case of the Veterans of the 14th Waffen SS Galicia Division in Ukraine / Oksana Tovaryanska // Конструюючи «советское»? Политическое сознание, повседневные практики, новые идентичности: материалы седьмой научной конференции студентов и аспирантов (19–20 апреля 2013 г.). – СПб.: Изд-во ЕУСПб, 2013. – Р. 183-191.

Статті в інших виданнях:

7. Товарянська О. В. Спогади колишніх вояків дивізії «Галичина». Інтерв'ю з Аксинчуком Зеноном Юліановичем / Оксана Товарянська // Магістеріум. Історичні студії. – Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2007. – Вип. 28. – С. 90-99.
8. Товарянська О. В. Усні історії колишніх вояків дивізії «Галичина». Інтерв'ю з Зеноном Івановичем Врублевським / Оксана Товарянська // Схід-Захід: Іст.-культ. зб. – Вип. 11-12. Спец. вид.: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / За ред. В. Кравченка, Г. Грінченко. – Харків: ТОВ «НТМТ», 2008. – С. 308-330.
9. Товарянська О. Українсько-німецькі взаємини під час проходження вишколу у пам'яті колишніх вояків дивізії «Галичина» / Оксана Товарянська // У пошуках власного голосу: усна історія як теорія, метод і джерело. Зб. наук. ст. / За ред. Г. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен – Харків, 2010. – С. 214-224.
10. Джоджик І. Г. Подорож у часі: спогади українського повстанця / Іван Джоджик / Упор. Б. Новосядлий, О. Товарянська. – Тернопіль: ТзОВ «Тернограф», 2013. – 128 С.

АНОТАЦІЯ

Хом'як О. В. Репрезентація воєнного досвіду в пам'яті ветеранів дивізії «Галичина» (1943-2013 рр.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Київський університет імені Бориса Грінченка. – Київ, 2017.

Дослідження присвячене особливостям формування, інструменталізації та репрезентації воєнного досвіду в колективній та індивідуальній пам'яті ветеранів дивізії Ваффен СС «Галичина». У дисертації детально розглянуто, як під впливом різних чинників відбувалося становлення колективної ідентичності дивізійників у діаспорі та в радянському суспільстві, що показало важливість пам'яті та ідентичності як консолідуючих агентів для подолання зовнішніх загроз. Результатом стало, з одного боку, поєднання глорифікації власного воєнного досвіду як «борців за волю України» та його віктимізації як жертв радянського режиму, з іншого – замовчування чи забування незручного минулого. Досліджено інструменталізацію такого бачення минулого в рамках Братства колишніх вояків 1-ої УД УНА (в Україні – Галицького братства) через відповідну діяльність, меморіальні практики та церемонії вшанування спільної пам'яті. Індивідуальна

пам'ять завжди багатша за спрощені образи колективної пам'яті. Відтак, через вписування індивідуальних мотивацій в загальний контекст на різних етапах набору, вступ до дивізії розглядаємо як найважливішу стратегію виживання, якою керувалися в умовах війни. Крім того, відтворено повсякденне життя та чинники, які визначали морально-психологічний стан дивізійного вояцтва.

Ключові слова: дивізія Ваффен СС «Галичина», дивізія «Галичина», колективна пам'ять, індивідуальна пам'ять, воєнний досвід, наратив.

АННОТАЦИЯ

Хомяк О. В. Репрезентация военного опыта в памяти ветеранов дивизии «Галичина» (1943-2013 гг.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Киевский университет имени Бориса Гринченко. – Киев, 2017.

Исследование посвящено особенностям формирования, инструментализации и репрезентации военного опыта в коллективной и индивидуальной памяти ветеранов дивизии Ваффен СС «Галичина». В диссертации детально рассмотрено, как под влиянием различных факторов произошло становление их коллективной идентичности в диаспоре и в советском обществе, что является подтверждением роли памяти и идентичности как консолидирующих агентов для преодоления внешних угроз. Результатом стало, с одной стороны, сочетание глорификации военного опыта в качестве «борцов за свободу Украины» и его виктимизации как жертв советского режима, с другой – замалчивание или забывание неудобного прошлого. Также исследовано инструментализацию нарратива ветеранов в рамках Братства бывших воинов 1-ой УД УНА (в Украине – Галицкого братства) через их деятельность, мемориальные практики и церемонии увековечивания памяти. Индивидуальная память всегда богаче упрощенных образов коллективной памяти. Так, через вписывание индивидуальных мотиваций в общий контекст на различных этапах набора, вступление в дивизию рассматриваем как важнейшую стратегию выживания, которой руководствовались в условиях войны. Кроме того, воспроизведена повседневная жизнь и факторы, которые определяли морально-психологическое состояние солдат.

Ключевые слова: дивизия Ваффен СС «Галичина», дивизия «Галичина», коллективная память, индивидуальная память, военный опыт, наратив.

SUMMARY

Khomiak O. V. Representation of Wartime Experience in Memory of the “Galicia” Division Veterans (1943-2013). – A Manuscript.

The thesis for the degree of candidate of historical sciences, specialty 07.00.01. – History of Ukraine. – Borys Hrinchenko Kyiv University. – Kyiv, 2017.

History of the Waffen SS “Galicia” Division, created on April 28, 1943, and postwar activities of its former soldiers are still one of the most controversial topics in Ukrainian history. In the aftermath of the Second World War, Division surrendered to

British and American troops and was not repatriated to the USSR. Instead, its members were allowed to settle in the West.

This study focuses on formation, instrumentalization, and representation of wartime experience in the collective and individual memory of the Division veterans. The research uses methodologies of historical anthropology, history of everyday life, and memory studies. It derives from Jeffrey Olick's suggestion about individualistic understanding of collective memory. It says that memory of some group members has more collective value than those of others. Division veterans, united worldwide into the Brotherhood of the former soldiers of the 1st Ukrainian Division of the Ukrainian National Army, are having their official memory and private memory that is neglected or not articulated on the public level.

The research is based on memoirs and conducted autobiographical half-structured oral history interviews with the Division veterans living in Ukraine, Canada, Great Britain and the USA. It also relies on archival materials mostly from the state archives in Kyiv, Lviv, Ternopil and Ukrainian-Canadian Research and Documentation Centre in Toronto, Canada. Interrogation materials and criminal records from the Ukraine's security service archives (former KGB archives) are used as well.

The study examines in detail various factors that influenced formation of the veterans' collective identity in Diaspora and Soviet society. It confirmed the role of memory and identity as consolidating agents for overcoming external threats. Dissertation also focuses on representation of the wartime experience in collective memory of the Division veterans. The research finds out that their narrative combines glorification of their past activities as of "fighters for Ukrainian independence" and its victimization through being victims of the violence managed by the Soviet state. Representation of being a possible perpetrator is almost missed or silenced in their collective memory. Since 1992, the Galician Brotherhood in Ukraine has become a consumer and a distributor of the Division narrative created in Diaspora. Instrumentalization of the veterans' memory took place in the form of the Brotherhood and is explored through the study of their commemoration practices and "memory places."

Individual memory of the veterans is examined through their motivations to join Division at different stages of the recruitment campaign. The research shows that joining Division has become the most important strategy of survival for its members during the war. Moral atmosphere, relationships between Ukrainian recruits and Ukrainian officers, German and Ukrainian personnel illustrate everyday life in the Division.

Key words: Waffen SS "Galicia" Division, "Galicia" Division, collective memory, individual memory, wartime experience, narrative.